

GÁBOR PUSZTAI

LIEVER SCHILDER DAN SCHRIJVER: JAN CREMER IN HONGARIJE

Abstract. Jan Cremer (1940–2024) werd in 1964 in één klap beroemd met zijn boek *Ik Jan Cremer*. Niet omdat het boek literair-esthetisch gezien van zo'n hoog niveau was, maar omdat het het levensgevoel van een generatie aansprak. Zijn boek werd in dertig talen vertaald en in miljoenen exemplaren verkocht. Er werd in 1985 een rockmusical van gemaakt en er kwamen nog veel andere boeken van hem op de markt, even brutaal, humoristisch, vulgair en absurd. Cremer met zijn half-Hongaarse afkomst deed veel voor de cultuurtransfer tussen Nederland en Hongarije. Zijn literair vertaalproject het *Hongaars Archief*, waarin zes klassieke werken van de Hongaarse literatuur in het Nederlands werden vertaald was geen financieel succes, maar wel een belangrijk wapenfeit op het gebied van cultuurtransfer, wat door de Hongaarse autoriteiten werd gewaardeerd. Cremer kreeg een Hongaarse onderscheiding. Maar Cremers literair werk werd tot op heden niet in het Hongaars vertaald. Als schilder mocht hij pas na de omwenteling in Boedapest exposeren. Ik probeer in mijn artikel een verklaring voor dit fenomeen te vinden.

Trefwoorden: Jan Cremer; Nederlandse literatuur; Hongaarse literatuur; cultuurtransfer; culturele betrekkingen Nederland-Hongarije; communistisch cultuurbeleid

RACZEJ MALARZ NIŻ PISARZ – JAN CREMER NA WĘGRZECH

Abstrakt. Jan Cremer (1940–2024) zyskał sławę z dnia na dzień w 1964 roku dzięki swojej książce *Ik Jan Cremer* nie dlatego, że książka była na tak wysokim poziomie literacko-estetycznym, ale dlatego, że odwoływała się do sensu życia pewnego pokolenia. Książka została przetłumaczona na trzydzieści języków i sprzedana się w milionach egzemplarzy. Na jej podstawie powstał musical rockowy w 1985 roku. Wydano także wiele innych jego książek, które są równie beczelne, humorystyczne, wulgarne i absurdalne. Będąc w połowie Węgrem, Cremer zrobił wiele dla transferu kulturowego między Holandią a Węgrami. Jego projekt tłumaczeń literackich „*Hongaars Archief*” (węgierskie archiwum), w którym sześć klasycznych dzieł literatury węgierskiej zostało przetłumaczonych na język niderlandzki, nie odniósł sukcesu finansowego, ale był ważnym osiągnięciem

Dr Habil. GÁBOR PUSZTAI, Associate Professor in Universiteit van Debrecen, Departement Nederlandse Studies; correspondentieadres: Debreceni Egyetem, Néderlandisztika, Egyetem tér 1. 4032-Debrecen, Hongarije; e-mail: gpusztai@unideb.hu; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6350-1564>.

CC BY-NC-ND 4.0

Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken 4.0 Internationaal

w kategorii transferu kulturowego, który został doceniony przez władze węgierskie. Cremer otrzymał węgierską nagrodę państwową, lecz twórczość Cremera nie została jeszcze przetłumaczona na język węgierski. Jako malarzowi pozwolono mu wystawiać w Budapeszcie dopiero po przemianach politycznych w 1990 roku. Autor artykułu stara się znaleźć wyjaśnienie tego zjawiska.

Słowa kluczowe: Jan Cremer; literatura holenderska; literatura węgierska; transfer kulturowy; holendersko-węgierskie kontakty kulturowe; komunistyczna polityka kulturalna

A PAINTER RATHER THAN A WRITER: JAN CREMER IN HUNGARY

Abstract. Jan Cremer (1940–2024) became famous overnight in 1964 with his book *Ik Jan Cremer*. Not because the book was of such a high literary-aesthetic standard, but because it appealed to the sense of life of a generation. His book was translated into 30 languages and sold millions of copies. It was adapted into a rock musical in 1985, and many more of his books came out, equally cheeky, humorous, vulgar and absurd. With his half-Hungarian origin, Cremer did much for the cultural transfer between the Netherlands and Hungary. His literary translation project *Hongaars Archief* (Hungarian Archive), in which six classic works of Hungarian literature were translated into Dutch, was not a financial success, but it was an important feat of cultural transfer, which was appreciated by the Hungarian authorities. Cremer received a Hungarian state award. But Cremer's literary work has not been translated into Hungarian to date. As a painter, he was allowed to exhibit in Budapest only after the political changes in 1990. In my article, I try to find an explanation for this phenomenon.

Keywords: Jan Cremer; Dutch literature; Hungarian literature; cultural transfer; Dutch-Hungarian cultural contacts; communist culture policy

INLEIDING

Jan Cremer (1940–2024) werd in 1964 in één klap beroemd met zijn boek *Ik Jan Cremer*. Niet omdat het boek literair-esthetisch gezien van zo'n hoog niveau was, maar omdat het het levensgevoel van een generatie aansprak. De Nederlandse versie van Jack Kerouacs *On the Road* was een “onverbidelijke bestseller” geworden. De literaire kritiek ging met Cremer allesbehalve zachtjes om. Zijn boek werd als een “walgelijke dagdroom van een fascist-après-la-lettre” (Wit, 495) afgekraakt, maar dat stoorde de auteur allerminst. Integendeel! Alle soorten publiciteit waren welkom, ook negatieve, als zijn naam maar in de kranten stond. Cremer zelf werkte ook hard aan zijn eigen imago als cultuurgangster en ruzieschopper. Toen in 1964 in Hengelo een agent een exemplaar van zijn boek *Ik Jan Cremer* in beslag had genomen, verschenen in verschillende dagbladen ingezonden brieven van bezorgde ouders in verband met de morele invloed van dat boek op de jeugd. Achteraf bleek dat die stukken allemaal door Cremer zelf werden geschreven. Ook liet hij in die jaren op

grote treinstations in Nederland omroepen dat de grootste Nederlandse schrijver, Jan Cremer wordt verzocht naar de informatiebalie te komen (Bérczes, 1986, p. 20). Op de eerste druk van zijn boek liet hij al bij voorbaat afdrukken dat het een bestseller was, hoewel er op dat moment nog geen enkel exemplaar verkocht was. De eerste druk was overigens wel binnen enkele weken uitverkocht, dus het werd toch wel een bestseller. Hij choqueeerde het publiek met uitspraken als “Rembrandt? Wie is dat? Ik heb geen verstand van wielrenners.” En toen journalisten vroegen wat hij als laatste van de wereldliteratuur had gelezen, antwoordde hij zelfverzekerd: “Ik lees niet, ik word gelezen!” Zijn boek werd in dertig talen vertaald en in miljoenen exemplaren verkocht. Er werd in 1985 een rockmusical van gemaakt en er kwamen nog veel andere boeken van hem op de markt, even brutaal, humoristisch, vulgair en absurd. Maar Cremers werk werd tot op heden niet in het Hongaars vertaald. Hoewel er reden genoeg voor was geweest. Ik probeer in mijn artikel een verklaring voor dit fenomeen te vinden.

1. DE HONGAARSE CONNECTIE

Jan Cremers Nederlandse vader, Jan Cremer senior (1877–1942) was avontuurlijk aangelegd. Hij ondernam verschillende reizen door Europa en ook daarbuiten op de fiets. Hij is in 1937 bij voorbeeld naar Palestina gefietst (Oltmans, 2009, p. 158; zie ook Cremer, 1978). Hij fietste in 1938 door Hongarije en maakte kennis met een toen eenentwintigjarige Hongaarse conservatorium-studente, balletdanseres uit Boedapest, Rózsa Csordás Szomorkay-Wendl, een telg van Russische voorouders die in Hongarije terecht waren gekomen (Szondi, 1983, p. 17). Jan Cremer senior was toen eenenzestig jaar oud (Hamming, 1991, p. 19). Kennelijk stoorde het leeftijdsverschil van veertig jaar niemand en het niet meer zo jonge koppel ging in 1939 trouwen en vervolgens verhuizen naar Enschede. In dat jaar brak de oorlog uit en de grenzen werden gesloten, dus Rózsa kon niet meer terug naar Hongarije, hoewel haar familie dat wel dolgraag wilde (Szondi, 1991, p. 17). In 1940 werd Nederland door nazi-Duitsland bezet en in dat jaar, op 20 april werd Jan Cremer junior geboren. Twee jaar later overleed Cremer senior, op 12 november 1942, op 64-jarige leeftijd in Enschede. Rózsa bleef dus alleen achter in bezet Nederland met haar kindje van twee jaar oud, zonder familie of echte contacten. Ze sprak geen Nederlands (wel Duits en Frans) en Jan was tot zijn zesde levensjaar Hongaarstalig opgevoed. Tijdens de oorlogsjaren was het

leven voor de jonge Hongaarse moeder en de peuter Jan geen pretje. Ze leden honger en waren aan ontberingen blootgesteld.

Na de bevrijding werden moeder en kind door de Binnenlandse Strijdkrachten opgepakt, mishandeld en opgesloten in de textielfabriek Scholten samen met een aantal NSB'ers omdat ze verdacht waren. Ze spraken namelijk geen Nederlands. Door de kinderrechter werd de jonge, ondervoede Jan naar pleeggezinnen en later naar verschillende tehuizen gestuurd. Hij was een onrustige, onhandelbare jongen die altijd op de vlucht was. Cremer zat op negen verschillende lagere scholen. Op veertienjarige leeftijd ging hij van school – hij had slechts lagere school en één jaar ULO (Uitgebreid Lager Onderwijs) gehad – en had verschillende baantjes. Hij werkte in een textielfabriek, later als baggerknecht, bakkersknecht, pottenbakker en ook in een reclameschildersbedrijf (Maassen, 2021). Dit laatste, in 1955, bleek voor hem een omwenteling te betekenen. Hij werd door het bedrijf naar een beurs gestuurd in Rotterdam, waar Cremer Karel Appel en zijn werk zag en wist meteen wat hij wilde doen: schilderen. Hij bezocht enkele Kunstacademies in Arnhem, Den Haag, Parijs (hij verbleef meestal slechts enkele maanden in die academies) en ontwikkelde zijn eigen stijl, de “peinture barbarisme”.

Toen Cremers eerste boek *Ik Jan Cremer* in 1964 gepubliceerd werd, was hij al een bekende schilder. Twee jaar later volgde het vervolg *Ik Jan Cremer Tweede Boek* (1966), *Made in USA* (1969), *Sneeuw* (1976), *Logboek* (1978). Cremer verwerkte zijn kinderjaren en jeugdbelevissen in zijn trilogie *De Hunnen* (Oorlog, Bevrijding, Vrede) in 1983.

2. HONGAARS ARCHIEF

Na zijn successen op literair gebied begon Jan Cremer op initiatief van de dichter en vertaler Erika Dedinszky (1942–2022) aan een unieke onderneming. Hij liet klassiekers van de Hongaarse literatuur in Nederlandse vertaling uitgeven. De naam van de reeks was Hongaars Archief en het eerste deel werd in 1981 uitgegeven door de Amsterdamse uitgever Loeb. De bedoeling was dat per jaar zes boeken zouden uitkomen, maar de onderneming bleek financieel geen succes te zijn. Het Nederlandse publiek was blijkbaar toch niet zo erg geïnteresseerd in Hongaarse literatuur als aan het begin gedacht (Verhulst, 1984, p. 23). Desalniettemin werden er zes romans vertaald en uitgegeven in de reeks: *De man van goud* van Mór Jókai, *Een vreemd huwelijk* van Kálmán Mikszáth, *De sterren van Eger* van Géza Gárdonyi, *De gelukkige mens* van

Zsigmond Móricz, *Anna* van Dezső Kosztolányi en *Het vijfde zegel* van Ferenc Sánta. Na de publicatie van deze zes romans wilde Cremer doorgaan met het uitgeven van Hongaarse literatuur. Er waren zelfs plannen om een Hongaars kookboek en Hongaarse sagen en sprookjes uit te geven (Szondi, 1983, p. 17). Hier kwam uiteindelijk niets van terecht.

De reacties in de Nederlandse pers waren matig. Naast mededelingen van enkele regels¹ zijn de recensies terughoudend. Er zijn duidelijk kritische stemmen. *De Volkskrant* besprak onder de kop *Hongaarse operette* het boek *Een vreemd huwelijk* van Kálmán Mikszáth, vertaald door Antal Sivirsky. Volgens de recensent zijn de gebeurtenissen in de roman vaak “van kluchtige, operette-achtige aard” en de toon is “ironisch en als het over het hof en de geestelijkheid gaat bij vlagen sarcastisch” (“Hongaarse operette”, 1982, p. 12). Over *De sterren van Eger* van Géza Gárdonyi, vertaald door Henry Kammer, schreef de recensent van *De Volkskrant* in totaal zeven zinnen en ze waren evenmin positief. Hij vond de roman een “jongensboeken-relaas vol dood en verderf. Voor God, Koning én Vaderland” (“Hongaarse avonturen”, 1982, p. 11). De recensenten Martin Ruyter (*ISBN-rubriek*, 13) en Froukje Hoekstra (1983, p. 19) beperkten zich slechts tot de schematische weergave van de inhoud van de roman *Anna* van Dezső Kosztolányi. Een poging tot analyse of een duidelijk waardeoordeel bleven achterwege. Met het boek van Jókai verliep het niet anders. Hildegard Knief (1983, p. 22) van het *Algemeen Dagblad* maakte korte metten in drie zinnen met de roman *De man van goud*.

In tegenstelling tot de matige Nederlandse reacties waren de geluiden in Hongarije grotendeels zeer positief. In 1981 werd voor het eerst in de Hongaarse pers, in het weekblad *Magyarország*, in een artikel vermeld dat Cremer bezig was met het uitgeven van Hongaarse literatuur in Nederland. Volgens de journalist zijn de werken in de reeks zeer goed gekozen (Mészöly, 1981, p. 26–27). Ook in de volgende jaren werd er met nationale trots bericht over de expansie van de Hongaarse literatuur in Nederland. Sommige artikels prezen de vertalers, Kammer (die later de meest productieve vertaler van Hongaarse literatuur zou worden) (Varga, 2024, p. 98–109) en Marác en de inzet van Erika Dedinszky (Marác, 1982, p. 88–89; Szábó, 1982, p. 9; Sz. T. Á, p. 105), anderen het initiatief van Jan Cremer (Mátrahai, 1986b, p. 18–19; Mátrahai, 1987, p. 6; Szondi, 1983, p. 17). Het meest enthousiaste artikel in de Hongaarse pers was misschien dat van Pálma Melis (1983, p. 8) in het literaire blad

¹ “Nieuwe Boeken” (1983, p. 17), “Boekenweek bij Loeb Uitgevers” (1982, p. 17), Van Dijk (1980, p. 25), “Nieuw bij Loeb Uitgevers” (1981, p. 4), “Pas Verschenen” (1982, p. 4), Villa (1982, p. 21).

Élet és Irodalom. Hier spreekt de journaliste van een “enorm succes” en laat de uitgever Peter Loeb aan het woord, die gezegd zou hebben dat de oorzaak van het succes was dat de Nederlandse en de Hongaarse literatuur zeer op elkaar leken. Volgens de uitgever – schrijft Melis – had de reeks zo een enorm succes dat er verdere plannen werden gesmeed om nieuwe boeken van de Hongaarse literatuur in de reeks uit te geven. Deze woorden van de Hongaarse journaliste werden in een interview met Loeb in de Nederlandse krant *Het Vrije Volk* duidelijk tegengesproken. Loeb zei over de romans van het Hongaars Archief in het interview: “Ze bleken duur en onverkoopbaar. ‘Zonde, zonde, zonde,’ verzucht Peter Loeb” (Verhulst, 1984, p. 23).

Ook in Hongarije waren er enkele gematigde en kritische stemmen die de enthousiaste berichten over de zegetocht van de Hongaarse literatuur in Nederland relativeerden, of zelfs tegenspraken. Met name Erika Dedinszky wees er duidelijk op dat het Hongaars Archief van Jan Cremer een financiële ramp betekende voor de Amsterdamse uitgever Loeb. Ondanks het feit dat de reeks grotendeels met Nederlands overheidsgeld werd gefinancierd, was het allesbehalve een winstgevende onderneming. “Het Hongaars Archief is geen succes, maar een duidelijke mislukking. Het meest succesvolle boek van de reeks was inderdaad *Het vijfde zegel*, maar niet omdat de Nederlandse televisie de filmversie van de roman heeft uitgezonden. Dat is allerm minst het geval. Van dit boek werden er ongeveer 900 exemplaren verkocht. Het dieptepunt was *Anna*, met 198 verkochte exemplaren. Van de andere boeken gingen er ongeveer 700 exemplaren over de toonbank. Er werd geen enkele recensie over de reeks gepubliceerd² en de uitgever verloor er ongeveer 90.000 gulden aan. Dat was de reden dat die snel gestopt was” (Dedinszky, 1983, p. 4). Na deze financiële mislukking probeerde de uitgever de overgebleven exemplaren voor de halve prijs te verkopen (Dedinszky, 1984, p. 27–30). In ieder geval zonder succes. Zelfs in de jaren negentig lagen er nog grote stapels van het Hongaars Archief bij De Slegte.

Het plan van Cremer om het Nederlandse publiek bekend te maken met de klassieke Hongaarse literatuur was een unieke onderneming. Voor Cremer was dit een uitdaging, waar slechts weinigen in geloofden, maar juist deze situatie motiveerde hem. Zijn grenzeloze energie, zijn houding van “niets is onmogelijk” en ook de Nederlandse staatssubsidie voor de uitgever waren deze keer niet voldoende voor het succes. Zijn prestigieuze plan om de Hongaarse literatuur in Nederland populair te maken was op een mislukking uitgelopen. De

² Zoals hierboven besproken is deze stelling niet waar. Er waren wél enkele recensies in de Nederlandse pers verschenen.

vraag is, waarom heeft de Nederlandse staat zes boeken van het Hongaars Archief gesubsidieerd als het van begin af aan duidelijk was dat de onderneming niet winstgevend zou worden?

3. DE HELSINKI-AKKOORDEN

De reden hiervoor is waarschijnlijk de ondertekening in 1975 van de Helsinki-akkoorden. Deze overeenkomst werd door 35 landen waaronder de Sovjetunie, een reeks Europese landen (waaronder ook Hongarije), de Verenigde Staten en Canada ondertekend. De Helsinki-akkoorden regelden niet alleen de mensenrechten, samenwerking op het gebied van economie, milieu, technologie en veiligheidsvraagstukken, maar ook de culturele transfer tussen de landen. Hierin zagen de Sovjetunie en ook andere satellietstaten, de zogenaamde “socialistische landen”, een kans om hun ideologie in de vorm van literatuur in het westen te propageren. Tussen 11 en 15 mei 1976 werd in Moskou een vergadering gehouden waar alle vertegenwoordigers van het uitgeverijwezen uit alle socialistische landen aanwezig waren. Officieel was het auteursrecht het thema van de vergadering, maar in die vijf dagen werd de strategie van de socialistische landen (uiteraard onder leiding van de Sovjetunie) uitgestippeld. Hierbij werd vaak verwezen naar de Helsinki-akkoorden (Verslag van Viktor Gábor, 11–15 mei 1976). Het verslag werd geschreven door de toenmalige directeur van de Hoofddirectie Uitgeverijwezen Viktor Gábor. Vanuit Moskou vloog hij naar Warschau, waar hij met een collega tussen 15 en 19 mei 1976 op de boekenbeurs verbleef. Hier werd ook druk vergaderd met andere vertegenwoordigers van uitgeverijen uit socialistische landen. In verband met de aankomende Frankfurter Buchmesse, waar de focus op Latijns-Amerika zou liggen, werd benadrukt dat “de socialistische landen het eerste vrije land van dat continent, Cuba, moeten promoten” (Verslag van Viktor Gábor, 15–19 mei 1976). Er werd ook afgesproken dat de socialistische landen in Frankfurt de uitgeversstrategieën van de kapitalistische landen zullen analyseren. De DDR zou de boekenpolitiek van Zwitserland en de BRD bestuderen, de Sovjetunie zou de USA voor zijn rekening nemen, Polen moest Frankrijk en de Scandinavische landen onder de loep nemen en Hongarije zou het uitgeverijwezen van Oostenrijk analyseren. Over de resultaten zouden de socialistische landen elkaar informeren (Verslag van Viktor Gábor, 15–19 mei 1976). Het mag wel duidelijk zijn dat de Helsinki-akkoorden door hen gezien werden als een wapen in de strijd tegen het kapitalisme. Op deze manier

hoopten zij hun ideologie op een volstrekt legale manier en op kosten van de kapitalistische uitgeverijen in westerse landen te verspreiden. Tijdens de vergadering in Warschau wees de Hongaarse delegatie erop dat de socialistische landen in de zin van de Helsinki-akkoorden een duidelijke propaganda-politiek moeten voeren in het westen.

Wij moeten in de UNESCO op regerings- en deskundigenniveau de westerse landen eraan herinneren dat zij in Helsinki het eens waren over het doel dat zij het cultureel erfgoed van andere landen in hun eigen land zouden propageren. Verder hebben zij in het slotakkoord toegezegd dat zij subsidie zouden verstrekken voor de uitgeverijen om de werken te kunnen vertalen en uit te geven. Maar ondertussen zien we dat de kapitalistische landen fondsen oprichten die hun eigen uitgeverijen subsidiëren om op onze boekenbeurzen duidelijker aanwezig te kunnen zijn. Sterker nog, zij willen onze uitgeverijen subsidiëren zodat hun uitgaven vertaald worden – bij voorbeeld in het Hongaars – en op de markt worden gebracht. Maar hun belofte – die ze in Helsinki hebben gemaakt – willen ze niet nakomen, dat ze namelijk de literatuur uit socialistische- en ontwikkelingslanden zouden vertalen, subsidiëren en uitgeven in hun eigen land. [...] Onze literatuur moet ook in de kapitalistische landen toegankelijk zijn. Wij moeten de uitwisseling van echte waarden propageren. [...] In de propaganda van het socialisme in het buitenland hebben wij allen een grote verantwoordelijkheid. (Verslag van Viktor Gábor, 15–19 mei 1976; nadruk in het origineel)

Uit het bovenstaande is het duidelijk dat er in de socialistische landen onvrede heerste in verband met de onevenredige culturele transfer tussen Oost en West. Men wilde meer literatuur uit het Oosten vertaald zien in het Westen, wat natuurlijk meer propagandamogelijkheid betekende voor de socialistische landen in West-Europa. Deze in 1976 geformuleerde onvrede van de directeur Viktor Gábor werd gebaseerd op de Helsinki-akkoorden, maar bovendien was er toen al een bilateraal cultureel akkoord tussen Nederland en Hongarije gesloten in 1968 in Boedapest. En inderdaad kunnen we in de jaren zeventig al een duidelijke toename zien van Nederlandse literatuur, vertaald in het Hongaars. Er was sprake van drie à vier titels per jaar (behalve in 1975, toen er helemaal niets verscheen uit het Nederlands) en er was meer variatie in titels en auteurs dan vroeger. Theun de Vries en Anne Frank die in de jaren '50 en '60 frequent werden uitgegeven omdat ze naadloos pasten in de socialistische ideologie (klassenstrijd en strijd tegen het nazisme), werden nog steeds herdrukt, maar ook andere soorten auteurs verschenen op de Hongaarse boekenmarkt. Jan Wolkers, Jef Geeraerts, Anna Blaman, Heere Heeresma

kregen meer aandacht, vooral dankzij het literaire tijdschrift *Nagyvilág* (De Wereld). Maar de boeken van Simon Vestdijk, Jan de Hartog, Marga Minco, Felix Timmermans, Louis Paul Boon, Ward Ruyslinck en Marnix Gijsen werden ook uitgegeven. In de jaren zeventig werden werken van 34 Nederlandstalige auteurs in Hongaarse vertaling gepubliceerd. De meest opmerkelijke uitgave is een bloemlezing, samengesteld door Erika Dedinszky, met de titel *Félbemaradt mennydörgés* (Een opgehouden onweer) uit 1976, met elf Nederlandse auteurs: Willem Frederik Hermans, Gerard Reve, Remco Campert, Jan Wolkers, Jacques Hamelink, Maria Dermoût, Simon Vestdijk, Belcampo, Beb Vuyk, Anton Koolhaas en de onmisbare Theun de Vries.

Aan de andere kant zie je in Nederland duidelijk minder vertaalde Hongaarse literatuur. In de jaren zeventig werden in totaal zes Hongaarse auteurs en zeven titels uitgegeven in het Nederlands.³ Vergeleken met de 34 vertaalde Nederlandse auteurs in Hongarije zie je dus een wezenlijk verschil. Om deze onevenredigheid recht te trekken kwam voor de Nederlandse overheid het initiatief van Jan Cremer en zijn Hongaars Archief goed van pas. Hiermee kon Nederland begin jaren '80 de Hongaarse partner tegemoet komen en de ongelijke verhoudingen in de jaren zeventig compenseren. Dat was waarschijnlijk ook de reden dat het Nederlandse ministerie de uitgave van het Hongaars Archief bij Loeb gesubsidieerd heeft, en hoewel de eerste boeken in de reeks duidelijk geen succes waren en het was te voorspellen dat de reeks financieel een fiasco zou worden, ging men gewoon door tot zes romans.

De totstandkoming van het Hongaars Archief was dus niet alleen te danken aan de onverzettelijke energie en inzet van Jan Cremer, maar ook en vooral aan de Helsinki-akkoorden en aan het Cultureel Akkoord tussen Nederland en Hongarije in 1968.

4. GEEN BEHOEFTE AAN EEN 'SUPER-HUN'

Cremer, de Nederlandse branieschopper, was in de jaren tachtig ook in Hongarije bekend geworden. Maar zijn literaire succes in Nederland en ook elders in de wereld, evenals zijn rol in de culturele transfer tussen Nederland en Hongarije waren niet voldoende om het Hongaarse cultuurbeleid zover te krijgen dat zijn werken zouden worden gepubliceerd. Er moet vermeld worden

³ *Het volk van mijn poesta* (Illyés, 1976), *Noenmal in het kasteel* (Illyés, 1978), *Lieve schoonpapa* (Déry, 1977), *De zeven dagen van Abraham Bogatier* (Kardos, 1972), *De bezoeker* (Konrád, 1976), *Rozententoonstelling* (Örkény, 1979), *De zoon van de straat en van de aarde* (József, 1977).

dat deze periode (de jaren tachtig) de meest vruchtbare was voor de vertaalde Nederlandse literatuur in Hongarije. In deze tien jaar werden er in het Hongaars 40 Nederlandse titels gepubliceerd. Dat betekent gemiddeld vier publicaties per jaar. Het is een enorme toename (400%) vergeleken met de jaren vijftig, maar ook ten opzichte van de jaren zeventig is het een duidelijke groei. Nieuwe Nederlandse auteurs werden geïntroduceerd, zoals Cees Nooteboom, Leon de Winter, Rutger Kopland, Hella S. Haasse, Maarten 't Hart, Ivo Michiels, Jan Terlouw, Arthur van Schendel en Jos Vandeloo. Maar geen Jan Cremer.

In de jaren tachtig speelde bij de culturele transfer tussen Nederland en Hongarije de reeds boven vermelde Erika Dedinszky een sleutelrol. Dedinszky, geboren in Boedapest, was veertien jaar oud, toen ze met haar ouders Hongarije verliet. Het gezin ging naar Nederland. In Nijmegen studeerde Dedinszky Frans en filosofie. Zij was mederedacteur van het avantgardistische tijdschrift *Mandala*, werkte voor het ministerie van Onderwijs en Cultuur, later voor Film International en Poetry International. Dedinszky schreef poëzie en vertaalde talrijke Hongaarse auteurs in het Nederlands en Nederlandse schrijvers in het Hongaars. In 1981 ontving ze de Martinus Nijhoff-prijs en vier jaar later twee Hongaarse onderscheidingen: de Pro Cultura Hungarica en de Bárczy Géza Prijs.

Het was Dedinszky (1984, pp. 27–30) die in 1984 in een artikel aankondigde dat er een verhalenbundel van Jan Cremer in het Hongaars bij uitgeverij Europa in Boedapest zou worden gepubliceerd. Er waren ook plannen dat de toen bekende vertaler van Nederlandse literatuur, Béla Szondi (1909–2005), *Ik Jan Cremer* zou vertalen (Pusztai, 2023, pp. 227–237). Hier is uiteindelijk niets van terecht gekomen. Geen enkele letter werd van Cremer in het Hongaars vertaald. Als Cremer in de Hongaarse pers kwam, dan was het vooral vanwege het Hongaars Archief. Zijn literaire werk werd zelden besproken. En als het gebeurde dan was de recensent niet erg positief (Bérczes, 1986, p. 20).

Dat de Hongaarse overheid uiteindelijk heeft afgezien van de publicatie van Cremer in het Hongaars kan verschillende redenen hebben. Een auteur die in zijn eigen (kapitalistische) vaderland een fascist werd genoemd (De Wit, pp. 494–496) was in de literaire wereld van socialistisch Hongarije zeker niet welkom. Bovendien was het hele literaire oeuvre van Cremer gebouwd op protest en rebellie tegen de autoriteiten, tegen de maatschappij, tegen de overheid en het stond bol van geweld en seksuele uitspattingen. Men moet het werk van Cremer bij de Hoofddirectie Uitgeverijwezen in Hongarije zeker niet beschouwd hebben als relevant voor de communistische ethiek, zelfs gevaarlijk voor de socialistische jeugd en zeden. Bovendien was het literair-esthetisch

gezien geen meesterwerk, dus het oordeel moet wel snel gevallen zijn: men had geen behoefte aan zo een ‘super-Hun’ in socialistisch Hongarije.

5. CULTURELE FESTIVALS

Een hoogtepunt van Hongaars-Nederlandse culturele betrekkingen was het Nederlandse cultureel festival in 1986 in Boedapest en in 1987 een Hongaars culturele maand in Nederland. De Nederlandse culturele maand in Hongarije begon op 27 september 1986 en duurde tot 27 oktober. Het culturele festival dat de titel droeg ‘Nederland in Hongarije’ werd door Elco Brinkman, minister voor Welzijn Volksgezondheid en Cultuur, geopend. Het was het grootste culturele festival dat Nederland ooit in een Oost-Europees land heeft gehouden (‘Nederlandse maand’, 1986, p. 8). Meer dan vijftig verschillende culturele evenementen, tentoonstellingen, theatervoorstellingen, een filmweek en concerten vonden in verschillende Hongaarse grote steden als Boedapest, Pécs, Szeged en Debrecen in deze maand plaats. Zelfs het koninklijk paar, koningin Beatrix en prins Claus, brachten een bezoek aan Hongarije (Kamsteeg, 1986, p. 7). Het officiële affiche voor het cultureel festival werd door Jan Cremer gemaakt. Het beeld bestaat uit tulpen die de nationale kleuren hebben van Nederland en Hongarije (Mátrahazi, 1986a, p. 7).

Het jaar daarop, in juni 1987, werd een Hongaarse culturele maand in Nederland georganiseerd. Alles werd uit de kast getrokken om de Hongaarse cultuur voor de Nederlanders bekend te maken. De historische banden tussen de twee kleine landen werden gevierd en gastronomie, moderne Hongaarse literatuur, muziek, film en kunst werden gepresenteerd. Tijdens de openingsceremonie kreeg de Hongaarse minister voor Cultuur Béla Köpeczi (1921–2010) een schilderij van Jan Cremer cadeau, die de basis vormde voor het affiche van het cultureel festival in Hongarije in 1986. Het schilderij “was niet bepaald gecompliceerd” (Bernáth, 1987a, p. 6) – zoals een journalist opmerkte – omdat het uit louter tulpen bestond, eerst rode dan witte en tenslotte groene.

De Hongaarse autoriteiten hebben het werk van Cremer op het gebied van de culturele transfer tussen Nederland en Hongarije wel gewaardeerd. Daarom werd de Nederlandse schrijver en beeldende kunstenaar tijdens de Hongaarse culturele maand in Nederland, aan de Hongaarse ambassade in Den Haag, gelauwerd met de *Pro Cultura Hungarica* onderscheiding (Bernáth, 1987b, p. 2). Cremer bleef aanwezig in het Hongaarse culturele leven. Hij was hoofdredacteur van *Erasmus*, een tweetalig tijdschrift voor Nederland, Vlaanderen en

Hongarije. Van het tijdschrift verscheen in de lente van 1989, in de laatste maanden van de communistische dictatuur in Hongarije, één enkel nummer, waarna het in de warrige tijd van de omwenteling een zachte dood stierf.

6. CREMER ALS SCHILDER

Literaire werken van Jan Cremer werden weliswaar niet vertaald in het Hongaars, maar vlak na de val van de muur, tussen 9 februari en 5 maart 1990 werd een tentoonstelling georganiseerd van het schilderwerk van de Nederlandse kunstenaar in het Historisch Museum in Boedapest. Cremer exposeerde in Boedapest samen met Armando (1929–2018) die in het museum *Műcsarnok* doeken van zijn Berlijn-tijd toonde. De Hongaarse autoriteiten waren niet erg enthousiast over de geplande tentoonstelling, maar Cremer zelf heeft zich ingezet voor zijn eigen zaak en herinnerde de Hongaarse minister Béla Köpeczi aan drie jaar eerder gemaakte afspraken, toen hij uit handen van de minister een onderscheiding ontving. Of zoals de Nederlandse verslaggever van *Het Parool*, Jaques Schmitz (1990), ietwat ironisch schreef:

De Hongaren hoefden de werken van de ‘Attila van de Lage Landen’ helemaal niet zo nodig, zodat het Nederlandse ministerie voor Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur in december in de bres moest springen om de expositie toch nog op de afgesproken tijd rond te krijgen. Dankzij die inspanningen kon Jan Cremer deze week naar Boedapest afreizen om zich daar door vele tientallen Amsterdamse vrienden en journalisten uit het cocktail- en vernissage-circuit in het zonnetje te laten zetten (p. 6).

Cremer kreeg in de Hongaarse pers goede kritieken. Zijn felle kleuren en abstracte vormen werden gewaardeerd. Zijn schilderijen zouden “een polsende drukte” vormen in de smerig-vuile, gewelddadige, kolkende stroom van de wereld (Vadas, 1990, p. 12). Er werd benadrukt dat de wereldgebeurtenissen zijn kunst beïnvloedden: de doeken van de beklemmende tijd van de koude oorlog met zijn grijze kleuren, later de kleurrijke Spaanse tijd met veel oranje, rood en geel, nog later de meer idyllische landschapschilderijen. “Een continu op zoek zijn naar zijn eigen stijl en een eigenaardig gevoel voor kleuren typeren het levenswerk van Jan Cremer” (Nagy, 1990, p. 15). Voor Cremer zelf was de tentoonstelling in Boedapest een emotioneel gebeuren. Het was een erkenning van zijn kunst in zijn “moederland”. Hij nam ruim honderd vrienden mee naar de opening van zijn tentoonstelling. Cremer voelde zich

thuis in Hongarije waar zijn ‘roots’ lagen en verklaarde voor de journalist van *De Telegraaf*:

Dit is gewijde grond, zo zagen de Hunnen dat, dit is voor mij een plaats waar ik banden mee heb. Dat voel ik. De Hunnen hebben een deel van mijn leven beheerst toen ik de boeken over hen schreef. En nu exposeer ik op hun terrein. Daarbij voel ik me nog Hongaar, als ik hier in Hongarije ben. Dat heb ik telkens als ik hier kom. Drie, vier keer per jaar ga ik naar Boedapest. Al die tijd droomde ik ervan hier nog eens een kasteel te kopen waar ik met al mijn vrienden zou kunnen wonen. Met allemaal beesten, ook zwerfdieren. Misschien gebeurt dat nog eens. (Van der Meyden, 1990, p. 31)

CONCLUSIE

Voor Cremer als kind betekende zijn half Hongaarse afkomst een duidelijk nadeel, maar hij had het lef om van de nood een deugd te maken en hij sloeg zich door het leven in zijn eentje, om zich heen slaand als ‘super-Hun’. Zijn relatie met de Nederlandse maatschappij, de kunstenaarswereld, en de autoriteiten was zeer controversieel. Voor Cremer was anders-zijn een levenshouding. Hij wilde ook nooit anders dan anders zijn en schopte tegen alles wat hem niet aanstond. Tegelijkertijd hunkerde hij naar erkenning en succes van dezelfde maatschappij en autoriteiten die hij verafschuwde en verachtte. Zijn verhouding met zijn “moederland” Hongarije en met de Hongaarse cultuur was niet minder speciaal. Na zijn zesde kon hij geen Hongaars meer en heeft het ook nooit meer geleerd, toch bleef hij zich inzetten voor de Hongaarse literatuur en cultuur in Nederland. De reeks Hongaars Archief was commercieel geen succes, maar leverde hem wel een Hongaarse onderscheiding op en later indirect ook een tentoonstelling in Boedapest. Toch wilden de Hongaarse autoriteiten hem als schrijver nooit hebben. Zijn werk waarvan de rebellie tegen de gevestigde orde, de opstandigheid, de woede en de haat tegen de maatschappij afdroop, dat vol stond met geweld, rechtse ideeën en seksscènes, paste niet in het kraampje van socialistisch Hongarije.

Cremer werd dus op basis van ideologische overwegingen niet uitgegeven in Hongarije. En als schilder werd hij pas na de omwenteling, schoorvoetend, onder zachte druk van het Nederlandse ministerie door de Hongaarse autoriteiten uitgenodigd voor een tentoonstelling in Boedapest. Cremer kon zich wel als schilder laten zien voor de kunstliefhebber in Boedapest, maar als schrijver is hij tot op heden onbekend gebleven voor de Hongaarse lezer.

REFERENTIES

PRIMAIRE LITERATUUR

- Cremer, J. (1964). *Ik Jan Cremer*. De Bezige Bij.
- Cremer, J. (1966). *Ik Jan Cremer Tweede Boek*. De Bezige Bij.
- Cremer, J. (1983). *De Hunnen (Oorlog, Bevrijding, Vrede)* (3 dln.). De Bezige Bij.
- Cremer, J. (2008). *Ik Jan Cremer Derde Boek*. De Bezige Bij.
- Déry, T. (1977). *Lieve schoonpapa* (A. Sivirsky, ver.). Strengholt.
- Geeraerts, J. (1962). *Ik ben maar een neger*. P.N. Van Kampen & Zoon.
- Geeraerts, J. (1963). *Schroot*. P.N. Van Kampen & Zoon.
- Illyés, G. (1976). *Het volk van mijn poesta* (A. Sivirsky, ver.). Meulenhoff.
- Illyés, G. (1978). *Noenmal in het kasteel* (A. Sivirsky, ver.). Meulenhoff.
- József, A. (1977). *De zoon van de straat en van de aarde* (A. Sivirsky & W. Brandt, ver.). Nijgh & Van Ditmar.
- Kardos, G. G. (1972). *De zeven dagen van Abraham Bogatier* (W. Friedl-Wennink, ver.). Wereldbibliotheek, 1972.
- Konrád, G. (1976). *De bezoeker* (H. Hom, ver.). Van Genneep.
- Örkény, I. (1979). *Rozentoonstelling* (E. Dedinszky, ver.). Meulenhoff.
- Wolkers, J. (1962). *Kort Amerikaans*. Meulenhoff.
- Wolkers, J. (1963). *Een roos van vlees*. Meulenhoff.

SECUNDAIRE LITERATUUR

- Bart, I. (2002). *Világírodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban*. Osiris.
- Bérczes, T. (1986). Hunok Hollandiban. *Kritika*, 15(6), 20.
- Bernáth, L. (1987a, 3 juni). Magyar villamos a főtérén. *Esti Hírlap*, 6.
- Bernáth, L. (1987b, 5 juni). Tisztelet a diákoknak. *Esti Hírlap*, 2.
- Boekenweek bij Loeb Uitgevers. (1982, 19 maart). *Het Parool*, 17.
- Cremer, J. (1978). *Op de fiets de wereld in*. De Bezige Bij.
- Cseh, G. B., Kalmár, M., & Pór, E. (red.). (1999). *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956-1963*. Osiris.
- Dedinszky, E. (1983, 30 september). Rágalmaztam-e? *Élet és Irodalom*, 4.
- Dedinszky, E. (1984). Holland-magyar kulturális kapcsolatok (1981-1983). *Nyelvünk és Kultúránk*, 14(54), 27-30.
- Dijl, F. van. (1980, 26 september). Najaar met niet veel verrassingen. *Het Vrije Volk*, 25.
- Hamming, A. (1990, 3 januari). Van nozem tot volwassen kunstenaar. Jan Cremer: Schrijver en schilder van oorlog en vrede. *De Stem*, 19.
- Hoekstra, F. (1981, 5 mei). Tirannen of slaven & andere boekennieuws. *Het Nieuwsblad voor het Noorden*, 19.
- Hoekstra, F. (1983, 19 april). Vlijmscherpe humor & andere boekennieuws. *Het Nieuwsblad voor het Noorden*, 19.

- Hongaarse avonturen. (1982, 10 februari). *De Volkskrant*, 11.
- Hongaarse operette. (1982, 20 januari). *De Volkskrant*, 12.
- Kamsteeg, A. (1986, 7 oktober). Koninklijk bezoek aan Hongarije. *Nederlands Dagblad*, 7.
- Knef, H. (1983, 25 maart). In enkele regels – Hongaars Archief. *Algemeen Dagblad*, 22.
- Marác, L. K. (1982). Kulturális események Groningenben. *Nyelvünk és Kultúránk*, 12(49), 88–89.
- Mátraházi, Z. (1986a, 30 september). Tulipnok. *Magyar Nemzet*, 7.
- Mátraházi, Z. (1986b, 19 september). Mindörökre hontalanul. *Magyar Ifjúság*, 30(38), 18–19.
- Mátraházi, Z. (1987, 2 juni). Hunok Hollandiában. *Magyar Nemzet*, 6.
- Meyden, H. van der. (1990, 10 februari). Jan Cremer kaizer van Boedapest. *De Telegraaf*, 31.
- Melis, P. (1983, 24 juni). Magyar írók hollandul. *Élet és Irodalom*, 27(5), 8.
- Mészöly, G. (1981, 25 oktober). Fordítók és kiadók. *Magyarország*, 18(43), 26–27.
- Mihalik, Z. (1996, 25 oktober). A kultúraközvetítő. Henry Kammerrel, a magyar irodalom holland fordítójával beszélget Mihalik Zsófia. *Élet és Irodalom*, 40(43), 6–7.
- Nagy, Z. (1990, 8 maart). Jan Cremer képei. *Magyar Napló*, 15.
- ‘Nederlandse maand’ in Hongarije begonnen. (1986, 30 september). *Nederlands Dagblad*, 8.
- Nieuw bij Loeb Uitgevers. (1981, 8 mei). *Cultureel Supplement NRC Handelsblad*, 4.
- Nieuwe Boeken. (1983, 8 maart). *Trouw*, 17.
- Oltmans, W. (2009). *Memoires 1978-79*. Breda: Papieren Tijger.
- Pas Verschenen. (1982, 22 januari). *Cultureel Supplement NRC Handelsblad*, 4.
- Pusztai, G. (2023). ‘Of ik vertaler wilde worden, weet ik niet’ interview met Tibor Bérczes. *Acta Neerlandica*, 20, 227–237.
- Ruyter, M. (1981, 13 mei). Cremer’s keus. *De Volkskrant*, 11.
- Ruyter, M. (1983, 16 maart). ISBN Rubriek over Boeken. *De Volkskrant*, 13.
- Schmitz, J. (1990, 12 februari). Tout Amsterdam in Boedapest. *Het Prool*, 6.
- Szabó, T. Á. (1982, 14 april). Gárdonyi hollandul. *Magyar Nemzet*, 9.
- Szondi, B. (1983, 2 oktober). Irodalmunk külföldi barátai: Jan Cremer. *Tükör*, 20(40), 17.
- Sz. T. Á. (1982). “De sterren van Eger” Gárdonyi Géza hollandul. *Nyelvünk és Kultúránk*, 12(47), 105.
- Vadas, J. (1990, 2 maart). A hollandok nem felejtene. *Élet és Irodalom*, 34(9), 12.
- Varga, O. (2024, januari). A magyar irodalom recepciója Hollandiában. *Fordítástudomány*, 26(1), 98–109.
- Verhulst, T. (1984, 2 juni). Dubbel interview Yvonne Loeb, Peter Loeb. *Het Vrije Volk*, 23.
- Villa. (1982, 22 januari). Alleen literatuur. *Algemeen Dagblad*, 21.
- Wit, K. de. Tekenen van tegenspraak. *Maatstaf*, 11(5), 494–496.

INTERNETBRONNEN

- Maassen, T. (2021, 31 december). *Ervaring voor beginners. Interview met Jan Cremer* [audio podcast]. Spotify. <https://open.spotify.com/episode/4J7IhpxqMtkprMLjf14h19?si=S6cEglJBQvOz7IUyxzqzIA&nd=1&dlsi=c4dda089fec34a07>

ARCHIEFBRONNEN

Magyar Nemzeti Levéltár Budapest / Hongaars Nationaal Archief Boedapest.

Verslag van Viktor Gábor (directeur van de Hoofddirectie Uitgeverijwezen) over de vergadering van socialistische landen over auteursrecht in Moskou tussen 11 en 15 mei 1976. XIX-I-7-aa-4.tétel Kiadói Főigazgatóság anyaga 1976.

Verslag van Viktor Gábor over zijn verblijf in Warschau tussen 15 en 19 mei 1976. HNAB, XIX-I-7-aa-4.tétel Kiadói Főigazgatóság anyaga 1976.